

CETA: Claimrecht voor Canadese multinationals

Factsheet | Januari 2020

- ❑ **CETA beschermt 14.000 Canadese investeerders in de EU:** Meer dan 3.200 Canadese bedrijven hebben een dochteronderneming in de EU. Bijna 14.000 bedrijven in de EU hebben Canadese aandeelhouders, die straks gebruik kunnen maken van de rechten voor investeerders onder CETA.
- ❑ **428 bedrijven met Canadese eigenaar in Nederland beschermd:** In Nederland zijn er 428 bedrijven die direct eigendom zijn van Canadese aandeelhouders. Deze bedrijven zouden onder CETA in de huidige vorm kunnen gaan procederen voor schadevergoedingen van Europese overheden. Hieronder vallen dochterondernemingen van grote Canadese industriële bedrijven, banken en vermogensbeheerders zoals Bombardier, McCain, Royal Bank of Canada en Brookfield Asset Management. Canadese investeerders hebben ook een (minderheids-)belang in grote Nederlandse bedrijven als ING, Heineken en Unilever.
- ❑ **In totaal zijn er 671 bedrijven in Nederland actief die tot een bedrijfsgroep behoren waarvan een Canadees bedrijf de uiteindelijk eigenaar is.** Deze bedrijven kunnen – eventueel met behulp van een simpele aanpassing van de bedrijfsstructuur – aanspraak maken op CETA. De Nederlandse overheid loopt daardoor in de toekomst verhoogd risico om bij de invoering van nieuwe beleidsmaatregelen in het publiek belang aangeklaagd te worden door Canadese investeerders.
- ❑ **CETA beschermt het recht op winst uit kinderopvang:** Met dit verdrag kan investeringsmaatschappij Onex verhaal halen bij de Nederlandse overheid voor terugdringen van winstuitkering in de kinderopvang
- ❑ **CETA beschermt Canadese eigenaar van Nederlands gas:** Vermilion exploiteert kleine gasvelden op 65 locaties in Nederland, met name in het Noorden, waaronder de Waddenzee, maar ook in onder andere Woerden, Zaltbommel en Loon op Zand. Met CETA kan Vermilion een schadevergoeding eisen voor het afbouwen van gaswinning in kleine velden door heel Nederland.
- ❑ **CETA kan betaalbaar wonen moeilijker en duurder maken:** Vastgoedbeleggers als Brookfield Asset Management kunnen met CETA compensatie vragen voor overheidsmaatregelen gericht op toegankelijke en betaalbare huurwoningen.
- ❑ **Canada als belangrijke bron van investeringen:** Canadese directe investeringen in de EU bedroegen in 2017 €178 miljard, waarmee Canada de vierde investeerder in de EU is. In 2018 was Canada zelfs de grootste bron van inkomende stromen van directe investeringen in de EU. Daarnaast bedroeg het totaal aan uitstaande Canadese portfolio investeringen in de EU aan het einde van 2017 €229 miljard.

In 2016 ondertekenden Europese en Canadese regeringsleiders het *Comprehensive Economic and Trade Agreement* (CETA). Na goedkeuring door het Europees Parlement werd een groot deel van het verdrag al in 2017 voorlopig in werking gesteld. Het meest omstreden onderdeel van CETA – het investeringshoofdstuk – wordt pas effectief als de nationale parlementen van de EU-lidstaten het verdrag goedkeuren. Dit hoofdstuk geeft multinationals vergaande rechten om buiten de nationale rechter om overheden aan te klagen bij een arbitragetribunaal om enorme schadevergoedingen te eisen voor de invoering van overheidsmaatregelen die hun belangen schaden. Alleen al door te dreigen met miljoenen- en soms miljardenclaims kunnen buitenlandse investeerders druk op overheden uitoefenen om regelgeving af te zwakken of van tafel te krijgen, bijvoorbeeld op gebied van milieu, klimaat, gezondheid, financiën, belastingen of ander beleid in het publiek belang.

Het maatschappelijke en politieke draagvlak voor deze investeerdersrechten, en het zogeheten *investor-state dispute settlement* (ISDS), brokkelt wereldwijd af. De vermeende voordelen blijven onduidelijk, terwijl de negatieve effecten van de financiële druk die ISDS met zich meebrengt steeds zichtbaarder worden. Steeds meer landen keren zich dan ook af van dit systeem. Zo zegden landen als India, Zuid-Afrika en Indonesië hun investeringsverdragen op. Opkomende economieën als Brazilië sluiten nieuwe verdragen zonder ISDS en onlangs heeft een blok van grote landen als China, Japan, Zuid-Korea, Maleisië, Australië en Nieuw-Zeeland aangekondigd ISDS uit hun onderlinge akkoord te halen.¹ Ook de EU neemt in recente verdragen met Japan, Australië en Nieuw-Zeeland geen ISDS op. De Europese rechter oordeelde dat er binnen de EU geen plek meer is voor ISDS, waardoor EU-lidstaten hun onderlinge verdragen zullen gaan moeten beëindigen.² Waarom zou ISDS dan wel nodig zijn in een verdrag met Canada?

De Canadese minister van Buitenlandse Zaken Chrystia Freeland stelde nota bene zelf dat ISDS “Canadezen miljoenen aan juridische kosten heeft gekost”, en besloot om ISDS uit het heronderhandelde verdrag met de Verenigde Staten te halen om Canada’s beleidsvrijheid te waarborgen.³ Ook de Nederlandse handelsminister Sigrid Kaag stelde in een Kamerdebat in december 2017 dat investeringsbescherming tussen goed ontwikkelde rechtsstaten niet nodig is, en concludeerde het volgende: “zouden we dus nú met Canada een onderhandeling beginnen, dan zou investeringsbescherming of geschillenbeslechting ook niet in het akkoord worden opgenomen.”⁴

Deze factsheet is de laatste van twee studies naar hoe CETA de rechtspositie van Noord-Amerikaanse bedrijven in de EU versterkt en daarmee Europese overheden en belastingbetalers blootstelt aan potentiële claims. Bij een volledige inwerkingtreding van CETA krijgen Canadese investeerders allerlei juridische privileges die nationale investeerders, het midden- en kleinbedrijf, en gewone burgers niet hebben. Hierdoor schuift de machtsbalans verder op in het voordeel van multinationals. Met behulp van de Orbis database van Bureau Van Dijk⁵ laat deze factsheet zien hoeveel en wat voor Canadese bedrijven straks potentieel gebruik kunnen maken van CETA, en op wat voor manieren. Statistieken over investeringsvolumes en claims zijn afkomstig van respectievelijk het Internationaal Monetair Fonds en van de United Nations Conference on Trade and Development. Overige informatie is afkomstig van publiek beschikbare bronnen.

1 CETA: gouden standaard of gemiste kans?

Voorstanders zien CETA als een modelverdrag dat als voorbeeld voor toekomstige handelsverdragen kan fungeren. Onderhandelaars van de Europese Commissie en Canada presenteren CETA als een ‘gouden standaard’ waarin een evenwichtige balans is gevonden tussen de belangen van investeerders en de beleidsvrijheid voor overheden om te kunnen reguleren in het publiek belang.⁶ Ook het Ministerie van Buitenlandse Zaken noemt CETA een “moderne en progressieve handelsovereenkomst” waarbij overheden de bevoegdheid behouden om “wetten en regels in het publieke belang op te stellen en om legitieme doelstellingen na te streven”.⁷

Ten opzichte van de duizenden bestaande verdragen bevat CETA een aantal verbeteringen. Zo is er een aparte bepaling opgenomen waarin de verdragspartijen hun recht op regelgeving ter verwezenlijking van legitieme beleidsdoelstellingen, zoals bescherming van de volksgezondheid, veiligheid, milieu, sociale of consumentenbescherming, herbevestigen.⁸ Ook zijn er een aantal aanscherpingen en verduidelijkingen van bepalingen over investeringsbescherming aangebracht, en is er met de invoering van het *Investment Court System* (ICS) getracht meer legitimiteit, transparantie en respect voor procedurele waarborgen aan het mechanisme van geschillenbeslechting te brengen (zie kader).

Aangepaste bepalingen over investeringsbescherming in CETA

Met CETA krijgen buitenlandse investeerders het recht op *eerlijke en billijke behandeling*. CETA beperkt dit doorgaans rekbare en breed geformuleerde begrip tot gevallen van 'rechtsweigerig', 'wezenlijke schending van het recht op een eerlijke rechtsgang', 'kennelijke willekeur', 'gerichte discriminatie op kennelijk ongerechtvaardigde gronden', en 'onjuiste behandeling van investeerders'.⁹ Maar investeerders hebben in het verleden al veelvuldig – en dikwijls met succes – een beroep gedaan op deze categorieën in hun schadeclaims.¹⁰ Ambtenaren van de Europese Commissie bevestigen zelf dat deze categorieën gebaseerd zijn op bestaande interpretaties door arbitragepanelen in eerdere zaken.¹¹ Ook kunnen de verdragspartijen op een later moment altijd nog nieuwe categorieën toevoegen.¹² En veel van deze fundamentele rechten liggen ook verankerd in het Europese rechtstelsel, en in die van de lidstaten, waardoor het opnemen ervan in een internationaal handelsverdrag overbodig, en mogelijk onwenselijk, wordt.¹³

In CETA is ook een bijlage opgenomen die benadrukt dat normale overheidsmaatregelen in het publiek belang niet worden aangemerkt als *indirecte onteigening*. Maar overheden dienen daarbij aan te tonen dat deze 'legitiem' en niet 'duidelijk buitensporig' zijn in het licht van het beoogde doel.¹⁴ Of dat zo is blijft in de praktijk grotendeels afhankelijk van de wijze waarop een tribunaal dit zal interpreteren. Investeerders hebben al diverse malen geclaimd dat bepaald beleid in het publiek belang niet legitiem en buitensporig was.¹⁵ En ze kunnen dan een schadevergoeding eisen op basis van 'fair market value' voorafgaand aan de onteigening. Dit is een problematisch begrip dat niet duidelijk is afgebakend, waardoor de waarde sterk kan worden opgeblazen, bijvoorbeeld door het toevoegen van verwachte winsten over een periode.¹⁶ CETA bevat zelfs een financiële prikkel voor overheden om een maatregel in te trekken of te wijzigen.¹⁷

Het nieuwe *Investment Court System* zet een semi-permanent tribunaal op waarin drie leden van een lijst met vijftien door de EU en Canada aangestelde advocaten worden bevoegd om investeringszaken te behandelen. Ook is er meer transparantie en zijn er beroeps- en inspraakmogelijkheden. Maar ICS blijft een systeem met perverse prikkels voor arbiters die voor hun inkomen afhankelijk zijn van het aannemen van zo veel mogelijk zaken en waarbij alleen buitenlandse investeerders een claim kunnen indienen. Andere partijen wier rechten en belangen op het spel staan hebben geen mogelijkheid om bedrijven aansprakelijk te houden als zij bijvoorbeeld milieu-standaarden of arbeidsnormen schenden. En buitenlandse investeerders hoeven, in tegenstelling tot nationale investeerders en burgers, niet eerst naar de nationale rechter om hun gelijk te halen.¹⁸

Deze aanpassingen voorkomen onder geen beding dat buitenlandse investeerders alsnog een schadevergoeding gaan eisen voor de invoering van overheidsmaatregelen in het publiek belang.¹⁹ Zo mag een tribunaal bij vermeende schending van het recht op eerlijke en billijke behandeling ook rekening houden met eventuele schending van de 'legitieme verwachtingen' die een overheid middels een 'specifieke verklaring' heeft gewekt en op basis waarvan de investeerder heeft besloten de investering te verrichten.²⁰ Omdat de verdragstekst niet nader definieert wat een 'specifieke verklaring' inhoudt, kan in principe elke handeling of zelfs mondelinge toezegging door een overheid richting de desbetreffende investeerder gezien worden als indicatie voor legitieme verwachtingen voor een stabiel investeringsklimaat.²¹

Daarnaast zijn de investeerdersrechten ook van toepassing op het hoofdstuk over financiële diensten.²² Hierdoor krijgen financiële dienstverleners, zoals banken, verzekeraars en vermogensbeheerders, straks ongeken- de mogelijkheden

om financiële regelgeving aan te vechten. Canadese onderhandelaars waarschuwden zelf dat dit een 'chilling effect' kan creëren "met negatieve gevolgen voor de algehele economie van het land".²³

En ook met ICS blijft CETA een eenzijdig verdrag waarbij alleen buitenlandse investeerders de nationale rechter kunnen omzeilen en een arbitragezaak voor een internationaal tribunaal kunnen aanspannen, zonder dat daar verplichtingen tegenover staan. De duurzaamheidsbepalingen over arbeid, milieu en maatschappelijk verantwoord ondernemen zijn in CETA vrijblijvend en vallen buiten het geschillenbeslechtingsmechanisme van het verdrag.²⁴ In geval van vermeende overtreding van milieustandaarden of arbeidsnormen kunnen vakbonden, maatschappelijke organisaties en lokale gemeenschappen slechts een beroep doen op een panel van experts dat in het uiterste geval een aanbeveling kan doen.

2 CETA: extra rechten voor Canadese investeerders

Momenteel zijn er meer dan 3.200 Canadese bedrijven die directe dochterondernemingen hebben in de EU.²⁵ Tegelijkertijd zijn er bijna 14.000 in de EU gevestigde bedrijven waarin Canadese investeerders een belang hebben.²⁶ Bij een volledige inwerkingtreding van het CETA-verdrag krijgen deze investeerders extra rechten en de mogelijkheid deze buiten nationale rechtssystemen om af te dwingen onder het ICS-systeem. Europese overheden lopen daardoor in de toekomst verhoogd risico om bij de invoering van nieuwe beleidsmaatregelen aangeklaagd te worden door Canadese investeerders en kunnen terughoudend worden met beleid dat Canadese investeerders raakt om claims te voorkomen.

Canadees kapitaal in de EU

Canadese bedrijven hebben aanzienlijke bezittingen in de EU. Volgens cijfers van het Internationaal Monetair Fonds bedroeg het totaal aan uitstaande Canadese directe investeringen in de EU aan het einde van 2017 €178 miljard.²⁷ Daarmee is Canada de vierde investeerder in de EU. In 2018 was Canada zelfs de grootste bron van inkomende stromen van directe investeringen in de EU.²⁸ Daar bovenop bedroeg het totaal aan uitstaande Canadese portfolio investeringen in de EU aan het einde van 2017 €229 miljard.²⁹ Onder portfolio investeringen vallen investeringen in beleggingsinstrumenten, zoals aandelen, obligaties, opties en andere vormen van korte-termijn kapitaal, waarbij als regel geldt dat de eigenaar minder dan tien procent van de aandelen van een bedrijf bezit.³⁰ Het CETA-verdrag biedt bescherming aan zowel directe investeringen als portfolio investeringen. Deze cijfers roepen de vraag op waarom een verdrag tussen de EU en Canada investeringsbescherming en het ICS-systeem nodig heeft, aangezien de trans-Atlantische kapitaalstromen ook zonder deze bescherming al erg robuust zijn. Bovendien is er geen overtuigend bewijs dat investeringsbescherming en ISDS/ICS leidt tot meer investeringen.³¹

Top 5 ontvangers van Canadese investeringen in de EU, eind 2017, in miljoenen euro's

Directe buitenlandse investeringen		Portfolio investeringen	
1. Verenigd Koninkrijk	67.950	1. Verenigd Koninkrijk	73.477
2. Luxemburg	50.938	2. Frankrijk	38.168
3. Nederland	21.589	3. Duitsland	32.900
4. Duitsland	8.166	4. Nederland	20.349
5. Frankrijk	5.276	5. Ierland	15.238

Bron: IMF Coordinated Direct Investment Survey (CDIS); IMF Coordinated Portfolio Investment Survey (CPIS); wisselkoers 31 december 2017

Canadese claims tegen milieumaatregelen

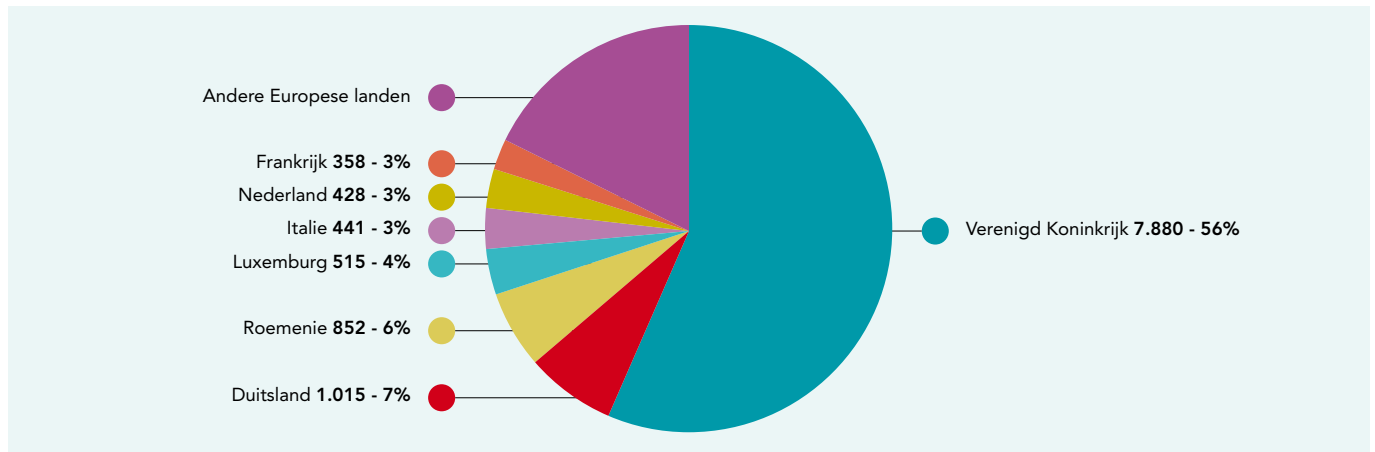
Canadese investeerders zijn goed bekend met investerings-arbitrage. Van de wereldwijd 983 bekende claims zijn er 50 afkomstig van Canadese bedrijven.³² Hiermee staat Canada gedeeld zesde op de lijst met meest favoriete thuislanden van waaruit investeringsclaims worden ingediend,³³ terwijl het 74^e staat op de lijst met meeste investeringsverdragen.³⁴ De meeste van deze claims zijn aangespannen tegen de Verenigde Staten onder het inmiddels herziene Noord-Amerikaanse Vrijhandelsakkoord (NAFTA). Een recente studie van de Canadian Centre for Policy Alternatives laat zien dat Canadese investeerders actief buiten Noord-Amerika vooral – en in toenemende mate – claims indienen tegen overheidsmaatregelen met betrekking tot energie, milieu, financiën en belastingen.³⁵

Met name het risico op claims tegen milieumaatregelen baart zorgen gezien de urgente noodzaak voor ambitieus klimaatbeleid. Het terugdringen van broeikasgassen om opwarming van de aarde tegen te gaan vergt maatregelen die de winning en het gebruik van fossiele brandstoffen uiteindelijk stilleggen. Maar dergelijke maatregelen kunnen in strijd zijn met de bepalingen over investeringsbescherming in internationale handels- en investeringsverdragen, waaronder ook CETA.³⁶ Zo legde in 2016 het Canadese energiebedrijf TransCanada een claim van US\$15 miljard neer bij de Amerikaanse overheid vanwege het besluit van toenmalig president Obama om vanuit klimaatoverwegingen te stoppen met de aanleg van een oliepijplijn die vervuilende teerzandolie vanuit Canada naar de Golf van Mexico zou moeten transporteren.³⁷ TransCanada trok de claim weer in nadat het project alsnog groen licht kreeg van Obama's opvolger Trump.

Ook enkele Europese overheden hebben al te maken gehad met Canadese investeringsclaims. Canada heeft namelijk met zeven EU-lidstaten (Kroatië, Tsjechië, Hongarije, Letland, Polen, Roemenië en Slowakije) een bilateraal investeringsverdrag, waaronder tot nu toe vijf claims zijn ingediend.³⁸ Maar deze lidstaten zijn geen grote ontvangers van Canadese investeringen, en huisvesten gezamenlijk slechts 1.610 van de 13.972 EU bedrijven met Canadese aandeelhouders, wat neerkomt op 12 procent.³⁹

Het overgrote deel van de Canadese investeerders bevindt zich in West-Europese landen als het Verenigd Koninkrijk, Duitsland, Luxemburg, Italië, Nederland en Frankrijk, en deze investeerders krijgen bij een volledige inwerkingtreding van het CETA-verdrag in deze landen dus voor het eerst nieuwe rechten toebedeeld om schadeclaims tegen overheidsmaatregelen te kunnen indienen.

Aantal bedrijven met Canadese aandeelhouders, in aantal en in percentage

Bron: Orbis

Canadese bedrijven en investeerders in Nederland

Nederland is na het Verenigd Koninkrijk en Luxemburg de derde ontvanger van Canadese investeringen in de EU. In 2017 hadden Canadese bedrijven bijna €22 miljard aan directe investeringen in Nederland uitstaan.⁴⁰ De Nederlandse overheid zet zich in om Canadese bedrijven aan te trekken. Zo opende het Netherlands Foreign Investment Agency (NFIA) een kantoor in Toronto in oktober 2018 met als doel om Nederland onder Canadese ondernemers te promoten als aantrekkelijke investeringslocatie.⁴¹

Er zijn momenteel 323 Canadese bedrijven die aandelen bezitten van Nederlandse bedrijven (variërend van 0 tot 100 procent eigendom).⁴² Onder deze bedrijven bevinden zich grote multinationale ondernemingen:

- ❑ Vliegtuig- en treinenbouwer Bombardier;
- ❑ Aardappelverwerker McCain;
- ❑ Mediabedrijf Thomson Reuters Corporation;
- ❑ IT-bedrijf CGI;
- ❑ Energiebedrijven als Vermilion, Suncor, Enbridge en Shawcor;
- ❑ Mijnbouwbedrijven als Goldcorp, Eldorado Corp, Iamgold en Gabriel Resources;
- ❑ De vijf grootste Canadese banken, te weten Royal Bank of Canada, Toronto Dominion Bank, Bank of Nova Scotia, Bank of Montreal, en Canadian Imperial Bank of Commerce;
- ❑ Financiële dienstverleners als Brookfield Asset Management, Power Financial Corporation, Manulife Financial Corporation and Onex Corporation;
- ❑ Vastgoedbeleggers en -adviseurs als CAPREIT en Colliers International;
- ❑ Farmaceutisch bedrijf Bausch Health Companies; en
- ❑ Technologiebedrijf BlackBerry.

Bij een volledige inwerkingtreding van CETA krijgen deze bedrijven nieuwe rechten toebedeeld en hebben dus straks een sterkere rechtspositie tegenover de Nederlandse staat ten opzichte van Nederlandse bedrijven. Op basis van het verleden kan niet gesteld worden dat al deze bedrijven ook daadwerkelijk van de CETA-rechten gebruik zullen gaan maken. Toch hebben enkele van deze bedrijven al eens eerder een schadeclaim onder een handels- of investeringsverdrag ingediend. In 2005 diende Bank of Nova Scotia een schadeclaim van US\$600 miljoen in tegen Argentinië vanwege de invoering van financiële noodmaatregelen tijdens de Argentijnse schulden crisis van 2002.⁴³ De zaak eindigde uiteindelijk in een schikking. In 2015 diende mijnbedrijf Gabriel Resources een claim van US\$5,7 miljard in tegen Roemenië, nadat de Roemeense rechter had bevonden dat de verkregen vergunningen niet aan de vereiste milieuwetgeving voldeden.⁴⁴ Deze zaak loopt nog. En in 2017 dreigde Vermilion een claim tegen Frankrijk in te dienen vanwege een wetsvoorstel om de winning van fossiele brandstoffen op Frans grondgebied vanaf 2040 te verbieden (zie kader).⁴⁵

In totaal hebben de eerder genoemde 323 Canadese bedrijven een belang in 428 Nederlandse ondernemingen.⁴⁶ De eigendomsrelaties tussen Canadese en Nederlandse bedrijven varieert van Nederlandse dochterondernemingen met volledig Canadees eigendom tot Canadese minderheidsbelangen in beursgenoteerde Nederlandse bedrijven. Zo hebben Canadese investeerders bijvoorbeeld aandelen in grote Nederlandse bedrijven als Ahold, Randstad, Heineken, ING Groep, Philips, Nationale Nederlanden, Akzo Nobel, ASML, DSM, BAM Groep, KPN, PostNL, Unilever, en Vopak. Mocht de waarde van hun investeringen in deze bedrijven verminderen door ingrijpen van de Nederlandse overheid, dan kunnen Canadese investeerders met behulp van CETA buiten de Nederlandse rechter om een schadevergoeding eisen. Dat is geen ondenkbaar scenario.⁴⁷

CETA hanteert de breedst mogelijke definitie van wat als een investering wordt gezien, namelijk als "elke vorm van activa" die een investeerder direct of indirect in eigendom heeft of waarover hij/zij direct of indirect zeggenschap uitoefent.⁴⁸ Zo worden onder andere (minderheids-) aandelen, obligaties, leningen en "elk ander soort belang in een onderneming" in de EU gezien als een investering beschermd onder CETA.

Enkele Canadese multinationals in Nederland

In 2012 spande de Chinese verzekeraar Ping An een arbitragezaak aan tegen België vanwege de invoering van een reeks crisismaatregelen die het noodlijdende Fortis van de ondergang moesten redden, waaronder het overnemen en doorverkopen van het Belgische deel van de Fortis Groep.⁴⁹ Deze maatregelen resulteerden in een aanzienlijk verlies voor de Chinese aandeelhouder. De zaak werd in 2015 weliswaar niet-ontvankelijk verklaard, maar alleen omdat het eisende bedrijf een beroep deed op een verdrag dat pas inwerking was getreden nadat het geschil plaatsvond.⁵⁰ Het Nederlandse advocatenkantoor NautaDutilh adviseerde Ping An om ook een arbitragezaak tegen Nederland aan te spannen voor de nationalisering van ABN Amro, maar daar heeft het bedrijf om onbekende redenen van af gezien.⁵¹

Behalve Canadese bedrijven met direct bezit over Nederlandse aandelen, is het ook belangrijk om te kijken naar Nederlandse bedrijven die indirect eigendom zijn van Canadese bedrijven. CETA beschermt namelijk zowel directe als indirecte eigenaren van investeringen en ondernemingen.⁵² Op basis van Orbis kan vastgesteld worden dat er 671 dergelijke Nederlandse ondernemingen zijn die binnen een bedrijfsstructuur vallen waarvan de uiteindelijk belanghebbende een Canadese entiteit is.⁵³ Mocht één van deze 671 Nederlandse ondernemingen schade ondervinden van de invoering van een nieuwe beleidsmaatregel, dan kan het uiteindelijke Canadese moederbedrijf – eventueel met behulp van een simpele aanpassing in de bedrijfsstructuur – met CETA een ICS-claim bij de Nederlandse overheid neerleggen.

Canadese 'sprinkhaankapitalist' profiteert van Nederlandse kinderopvang

Onex Corporation is een investeringsmaatschappij gespecialiseerd in private equity, kredieten en vastgoed. Het bedrijf beheert 39 miljard dollar aan kapitaal.⁵⁴ Vorig jaar werd Onex eigenaar van de grootste Nederlandse keten van kinderopvangbedrijven, KidsFoundation, dat de holding is boven kinderopvangcentra als Smallsteps, Zus en Zo, Kits, SKS Alles Kids, Kindercentrum en De Speelbrug. Onlangs berichtte het Financieel Dagblad over een fusie tussen KidsFoundation en Partou onder de vleugels van Onex. Het combinatiebedrijf claimt daarmee ongeveer acht procent van de markt (60.000 kinderen verspreid over 650 locaties) voor kinderdagverblijven, peuteropvang en buitenschoolse opvang in handen te krijgen.⁵⁵

De brancheorganisatie BMK uit zorgen dat private-equityfondsen zoals Onex vanzelfsprekend rendement willen maken om uit te keren aan hun aandeelhouders. Dat geld moet worden opgebracht door de overheid en de ouders die respectievelijk 70 en 30 procent van de kosten van de kinderdagopvang dragen.⁵⁶ De BMK waarschuwt er ook voor dat private-equityfondsen zeggenschap willen over hoe het geld voor de kinderopvang wordt besteed. Dat is immers van invloed op de winst die kan worden gemaakt. Bovendien ligt cherry-picking op de loer: locaties op plekken waar minder rendement kan worden gemaakt, zoals dunnerbevolkte gebieden

of minderwervende wijken, zijn voor een commerciële aanbieder niet interessant. Het risico is dat locaties daar zullen sluiten. Op goed-renderende plekken neemt de concurrentie toe.

Het stellen van eisen aan aanbieders om een universele dienstverlening te garanderen zijn onder CETA verboden. En als overheden besluiten om strengere eisen te stellen aan de huisvesting of het aantal kinderen per leidster, dan kunnen Canadese investeerders als Onex daar een schadevergoeding voor claimen, omdat ze hun capaciteit om winst te maken beperken.

De Partij van de Arbeid wil dergelijke 'sprinkhaankapitalisten' in de kinderopvang weren,⁵⁷ en heeft in juni 2019 samen met GroenLinks en SP een initiatiefwet tegen winstuitkering in de kinderopvang aangekondigd.⁵⁸ CETA zou Onex dan in staat stellen om een flinke compensatie te eisen, omdat deze aanzienlijke consequenties voor de winstvooruitzichten zal hebben.

Nederlandse gasvelden in Canadese handen

Vermilion Energy is sinds 2004 actief in Nederland en exploiteert kleine gasvelden op 65 locaties in Nederland, met name in het Noorden, waaronder de Waddenzee, maar ook in onder andere Woerden, Zaltbommel en Loon op Zand. Het is na de NAM de grootste onshore aardgasproducent van Nederland.⁵⁹ Terwijl het verzet tegen gaswinning in Nederland groeit, en de gaswinning in Groningen juist wordt afgebouwd, schroeft Vermilion de productie omhoog.⁶⁰ Het Openbaar Ministerie bereidt momenteel een strafzaak voor op verdenking dat het bedrijf op sommige plekken meer dan de toegestane maximale productiehoeveelheid uit de grond zou halen.⁶¹ Met CETA zou Vermilion extra rechten krijgen om het terugschroeven van gaswinning, of andere klimaatmaatregelen die raken aan de verwachte winsten van Vermilion, aan te vechten. In 2017 zwakte de Franse regering een wetsvoorstel af dat een einde zou maken aan de winning van fossiele brandstoffen op Frans grondgebied, nadat Vermilion (en andere oliemaatschappijen) dreigde met een investeringsclaim onder het Energiehandvest.⁶²

Canadese beleggers drijven prijzen woningmarkt op

Brookfield Asset Management is een van de grootste vermogensbeheerders wereldwijd,⁶³ en zelfs de grootste investeerder ter wereld in vastgoed.⁶⁴ Het bedrijf beheert meer dan 385 miljard dollar aan vermogen en investeert naast vastgoed ook in hernieuwbare energie, infrastructuur en private equity.⁶⁵ Topman Bruce Flatt wordt gezien als de 'Canadese Warren Buffett'.⁶⁶ In Nederland heeft Brookfield onder andere een meerderheidsbelang in Schoeller Allibert, Europa's grootste fabrikant van kunststofcontainers en herbruikbare transportverpakkingen⁶⁷. En begin 2019 toonde het bedrijf sterke interesse in een overname van KPN.⁶⁸

In 2018 kondigde vastgoedontwikkelaar IC Netherlands aan dankzij een kapitaalinjectie van Brookfield uit te breiden naar 10.000 woningen voor studenten en young professionals in Nederlandse universiteitssteden, maar ook daarbuiten.⁶⁹ Hoewel beleggers weliswaar bijdragen aan de verruiming van het huuraanbod, doen zij dit vooral in de steeds duurdere vrije sector, en dragen zo bij aan steeds hogere woningprijzen.

Beleggingsfondsen als Brookfield, maar ook het eveneens Canadese Capreit, dat via CANLiving woningen in diverse Nederlandse steden verhuurt, kunnen met behulp van CETA overheidsmaatregelen aanvechten die gericht zijn op het bevorderen van een toegankelijke en betaalbare particuliere huursector.⁷⁰ Zij zouden dan compensatie kunnen eisen voor maatregelen als het verhogen van de overdrachtsbelasting, het afbouwen van belastingvoordelen voor vastgoedbeleggers, het reguleren van de hoogte van vrije-sectorhuren, of het verbieden van woningaankopen door buitenlandse speculanten zoals dat in Canadese steden geldt.⁷¹

3 Conclusie en aanbevelingen

Deze factsheet laat zien dat bij een volledige inwerking-treding van CETA de rechtspositie van Canadese multinationals in de EU aanzienlijk wordt versterkt. Bijna 14.000 bedrijven in de EU – waarvan 428 bedrijven in Nederland – hebben Canadese aandeelhouders, die aanspraak kunnen maken op vergaande rechten en daardoor enorme schadeclaims kunnen neerleggen bij overheden voor de invoering van beleidsmaatregelen die nadelige effecten hebben op hun winstverwachting. En na een simpele aanpassing van de bedrijfsstructuur kunnen er in potentie zelfs 671 bedrijven in Nederland een beroep doen op de CETA-rechten. Hierdoor kan CETA een zware hypotheek leggen op toekomstig beleid, bijvoorbeeld op gebied van klimaatbescherming, verbetering van publieke diensten zoals de kinderopvang, en toegankelijke en betaalbare woningen.

- ❑ *Verwerp CETA in de huidige vorm.* Handelsverdragen als CETA versterken de macht van multinationals en staan een transitie naar een eerlijke en duurzame economie in de weg. Daarom zouden leden van de Tweede en Eerste Kamer CETA in de huidige vorm moeten verwerpen. De voordelen van het opnemen van investeringsbescherming en ICS blijven onduidelijk, terwijl de negatieve gevolgen voor overheden en belastingbetalers steeds zichtbaarder worden. Daarbij is investeringsbescherming ook niet nodig in een verdrag tussen twee goed ontwikkelde rechtsstaten.

Mochten Kamerleden alsnog overwegen om voor CETA te stemmen, dan zouden de volgende aanbevelingen bij de behandeling van de goedkeuringswet moeten worden meegenomen:

- ❑ *Waarborg beleidsmaatregelen in het algemeen publiek belang.* Een ondubbelzinnige 'carve-out' voor beleid in het algemeen publiek belang voorkomt dat multinationals torenhoge schadevergoedingen voor de invoering van niet-discriminerende en legitieme maatregelen in het publiek belang kunnen claimen.

- ❑ *Biedt geen bescherming voor portfolio investeringen.* Investerings in aandelen, obligaties, leningen, schulden en andere vormen van korte-termijn kapitaal verwisselen makkelijk van eigenaar, waardoor overheden voor onvoorziene aansprakelijkheid kunnen komen te staan.
- ❑ *Voer een filter-mechanisme voor ICS-claims in.* De verdragspartijen hebben de mogelijkheid om, met wederzijdse instemming, ICS-claims op gebied van financiële dienstverlening te blokkeren. Een dergelijk filter-mechanisme moet voor alle ICS-claims gelden, of in ieder geval voor claims tegen maatregelen in het algemeen publiek belang.
- ❑ *Perk de bepalingen over investeringsbescherming verder in.* De Kamer zou moeten inzetten op aanzienlijke inperking van investeringsbescherming en bedrijven alleen het recht op bescherming tegen directe onteigening, grove discriminatie en rechtsweigering moeten geven, met de verplichting deze eerst bij de nationale rechter af te dwingen.
- ❑ *Neem bindende en afdwingbare regels voor maatschappelijk verantwoord en duurzaam ondernemen op.* Bedrijven moeten aansprakelijk kunnen worden gehouden voor schendingen van mensenrechten of het aanrichten van milieuschade. Slachtoffers van schadelijke bedrijfsactiviteiten moeten de mogelijkheid krijgen om hun rechten en belangen te kunnen verdedigen en afdwingen.

Nederland heeft de mogelijkheid om af te dwingen dat CETA alsnog verbeterd wordt, door CETA in de huidige vorm af te wijzen. Zonder Nederlandse goedkeuring kan CETA niet volledig worden ingevoerd. Nederland moet die positie gebruiken om investeringsbescherming en het ICS-systeem uit CETA te schrappen of op z'n minst vergaande verbeteringen door te voeren.

Eindnoten

- 1 The Conversation, "Suddenly, the world's biggest trade agreement won't allow corporations to sue governments", 16 september 2019, <http://theconversation.com/suddenly-the-worlds-biggest-trade-agreement-wont-allow-corporations-to-sue-governments-123582?utm_source=twitter&utm_medium=twitterbutton>.
- 2 Statement: EU Member States agree on plurilateral treaty to terminate bilateral investment treaties, 24 oktober 2019, <https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/business_economy_euro/banking_and_finance/documents/191024-bilateral-investment-treaties_en.pdf>.
- 3 CTV News, "Trudeau, Freeland herald USMCA as trilateral victory", 1 oktober 2018, <<https://www.ctvnews.ca/politics/trudeau-freeland-herald-usmca-as-trilateral-victory-1.4116238>>. Volledige speech beschikbaar op: <<https://www.youtube.com/watch?v=UIWxCobKvSs&ap=desktop>>.
- 4 <<https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2017Z16857&did=2017D36639>>.
- 5 Orbis bevat uitgebreide informatie over meer dan 310 miljoen bedrijven wereldwijd en geeft vergaande inzichten in bedrijfsrelaties en eigendomsstructuren. De Orbis database is zeer waarschijnlijk niet volledig, omdat deze gebaseerd is op publiek beschikbare informatie. <<https://www.bvdinfo.com/en-gb/our-products/data/international/orbis>>.
- 6 Joint Statement: Canada-EU Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA), 29 februari 2016, <https://europa.eu/rapid/press-release_STATEMENT-16-446_en.htm>.
- 7 Ministerie van Buitenlandse Zaken, "Kabinet stemt in met ondertekening EU-handelsverdrag met Canada", nieuwsbericht, 12 oktober 2016, <<https://ecer.minbuza.nl/-/kabinet-stemt-in-met-ondertekening-eu-handelsverdrag-met-canada>>.
- 8 Brede Economische en Handelsovereenkomst (CETA) tussen Canada, enerzijds, en de Europese Unie en haar lidstaten, anderzijds, O J L 11, 14.1.2017, p.23-1079 (NL), <[https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/PDF/?uri=CELEX:22017A0114\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/PDF/?uri=CELEX:22017A0114(01)&from=EN)>, Artikel 8.9.1. Zie ook: Joint Interpretative Declaration on the Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) between Canada and the European Union and its Member States, 11 november 2016, <<https://www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/publicaties/2016/10/11/ceta-verklaring/ceta-verklaring.pdf>>.
- 9 CETA Artikel 8.10.2.
- 10 CCPA, CEO, FOEE, TNI & Forum on Environment and Development, Investment Court System put to the test. New EU proposal will perpetuate investors' attacks on health and environment, april 2016, <https://corporateeurope.org/sites/default/files/attachments/icstest_web.pdf>.
- 11 F. Hoffmeister & G. Alexandru (2014), "A First Glimpse of Light on the Emerging Invisible EU Model BIT", *The Journal of World Investment & Trade* 15(3-4), 379-401.
- 12 CETA Artikel 8.10.3.
- 13 Tegelijkertijd hebben overheden onder het Europese recht vrij brede bevoegdheden om te reguleren in het publiek belang. Van de 530 schadeclaims tegen de Europese instellingen onder artikel 340 van het Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie over niet-contractuele aansprakelijkheid waren er slechts 23 succesvol, wat neerkomt op een slagingskans van 4,3 procent. Onder ISDS zijn investeerders maar liefst zevenmaal zo succesvol. Van de 647 afgeronde zaken hadden investeerders in 191 gevallen succes, oftewel een slagingskans van 29,5 procent. Zie aanstaande publicatie: L. Ankersmit, Regulatory autonomy and regulatory chill in Opinion 1/17.
- 14 CETA Bijlage 8-A: Onteigening.
- 15 In januari 2016 diende het Canadese energiebedrijf TransCanada een claim van \$15 miljard in tegen de Verenigde Staten vanwege de beslissing van toenmalig president Obama om, uit klimaatoverwegingen, de stekker uit een omstreden oliepijplijn-project te halen. Het bedrijf betwiste dat deze beslissing een legitieme doelstelling van publiek belang had. *TransCanada vs. United States*, ICSID Case No. ARB/16/21, Notice of Intent to Submit a Claim to Arbitration Under Chapter 11 of NAFTA, 6 januari 2016.
- 16 J. Bonnitca, Compensation Under Investment Treaties, IISD Best Practices Series, October 2019, <<https://iisd.org/sites/default/files/publications/compensation-treaties-best-practices-en.pdf>>.
- 17 CETA Artikel 8.39.3 stelt het volgende: "Bij de berekening van de financiële schadevergoeding mag het Gerecht tevens het bedrag daarvan verminderen om rekening te houden met de eventuele teruggave van eigendom of intrekking of wijziging van de maatregel".
- 18 G. Van Harten, "ISDS in the Revised CETA: Positive Steps, But Is It a "Gold Standard"?", *Investor-State Arbitration Commentary Series No. 6*, Centre for International Governance Innovation, 20 mei 2016, <<https://www.cigionline.org/publications/isds-revised-ceta-positive-steps-it-gold-standard>>.
- 19 Pekka Niemelä, "Opinion 1/17 – the Investment Court System receives green light from the ECJ. But does it protect countries' right to regulate mining projects?", 17 september 2019, <http://www.uef.fi/web/cceel/blog/-/blogs/opinion-1-17-the-european-court-of-justice-shows-green-light-to-the-investment-court-system-but-does-it-protect-countries-right-to-regulate-large-?_33_redirect=http://www.uef.fi/web/cceel/blog%3Fp_p_id%3D33%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-3%26p_p_col_count%3D1>.
- 20 CETA Artikel 8.10.4.
- 21 Voor een uitvoerige analyse van het concept 'legitieme verwachtingen' in internationaal investeringsrecht en voorbeelden van succesvolle schadeclaims op basis van dit concept, zie: M. Potesta (2013), *Legitimate Expectations in Investment Treaty Law: Understanding the Roots and the Limits of a Controversial Concept*, *ICSID Review – Foreign Investment Law Journal* 28(1), pp. 88-122; L. Sachs & L. Johnson (2017), *Investment Treaties, Investor-State Dispute Settlement and Inequality: How International Rules and Institutions Can Exacerbate Domestic Disparities*, Columbia Center for Sustainable Investment, 2017, <<http://ccsi.columbia.edu/files/2017/11/ISDS-and-Intra-national-inequality.pdf>>.
- 22 CETA Artikel 13.21.
- 23 Financial Post, "EU, Canada's differences over financial services holding up free trade pact: documents", 29 mei 2013, <<https://business.financialpost.com/news/economy/eu-canadas-differences-over-financial-services-holding-up-free-trade-pact-documents>>.
- 24 CETA hoofdstukken 22, 23 en 24.
- 25 Orbis database, Canadian shareholders with subsidiaries located in EU28, owned between 0% and 100% or with an unknown %, laatst bekeken op 26 augustus 2019.
- 26 Orbis database, EU28 subsidiaries with shareholders located in Canada, owning together between 0% and 100%, laatst bekeken op 26 augustus 2019.
- 27 IMF Coordinated Direct Investment Survey, wisselkoers van 31 december 2017.
- 28 Eurostat, EU Foreign Direct Investment flows in 2018, 17 juli 2019, <<https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20190717-1>>.
- 29 IMF Coordinated Portfolio Investment Survey, wisselkoers van 31 december 2017.
- 30 OECD, Benchmark Definition of Foreign Direct Investment, fourth edition, 2008, <<https://www.oecd.org/daf/inv/investmentstatisticsand-analysis/40193734.pdf>>; IMF, Balance of Payments Manual, fifth edition, 1993, <<https://www.imf.org/external/np/sta/bop/bopman.pdf>>.

- 31 J. Pohl, Societal benefits and costs of International Investment Agreements: A critical review of aspects and available empirical evidence, OECD Working Papers on International Investment, No. 2018/01, OECD Publishing, Paris, <<https://doi.org/10.1787/18151957>>.
- 32 UNCTAD, Investment Policy Hub, Investment Dispute Settlement Navigator, Canada, <<https://investmentpolicy.unctad.org/investment-dispute-settlement/country/35/canada>>.
- 33 UNCTAD, Investment Policy Hub, Investment Dispute Settlement Navigator, Countries, <<https://investmentpolicy.unctad.org/investment-dispute-settlement?status=1000>>.
- 34 UNCTAD, Investment Policy Hub, International Investment Agreements Navigator, IIAs by Economy, <<https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/by-economy>>.
- 35 H. Mertins-Kerkwood & B. Smith, Digging for Dividend. The use and abuse of investor-state dispute settlement by Canadian investors abroad, Canadian Centre for Policy Alternatives, april 2019, <<https://www.policyalternatives.ca/sites/default/files/uploads/publications/National%20Office/2019/04/Digging%20for%20dividends.pdf>>.
- 36 B.J. Verbeek & L. van den Burg, Bescherming voor Klimaatvervuilers. Nederlandse investeringsverdragen als obstakel voor de energietransitie, Milieudefensie en Both ENDS, februari 2018, <https://www.bothends.org/uploaded_files/document/Bits_Rapport_bescherming_klimaat_vervuilers_online_.pdf>.
- 37 *TransCanada v United States*, ICSID Case No. ARB/16/21.
- 38 Government of Canada, Trade and investment agreements, laatst bekeken op 5 augustus 2019, <<https://www.international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/index.aspx?lang=eng>>. De claims die onder deze verdragen door Canadese investeerders zijn ingediend zijn: *Gabriel Resources v Romania*, *Lumina Copper v Poland*, *EuroGas and Belmont v Slovakia*, *Frontier v Czech Republic*, en *Ulemek v Croatia*. UNCTAD, Investment Policy Hub, Investment Dispute Settlement Navigator, Canada, <<https://investmentpolicy.unctad.org/investment-dispute-settlement/country/35/canada>>.
- 39 Orbis database, Canadian shareholders with subsidiaries located in EU28, owned between 0% and 100% or with an unknown %, laatst bekeken op 26 augustus 2019.
- 40 IMF Coordinated Direct Investment Survey, wisselkoers van 31 december 2017.
- 41 <<https://www.netherlandsworldwide.nl/latest/news/2018/10/04/nfia-canada>>
- 42 Orbis database, Canadian shareholders with subsidiaries located in Netherlands, owned between 0% and 100% or with an unknown %, laatst bekeken op 26 augustus 2019.
- 43 *Scotiabank v Argentina*, UNCITRAL Rules.
- 44 *Gabriel Resources v Romania*, ICSID Case No. ARB/15/31.
- 45 FOEE, FOEI, TNI en CEO, Blocking climate change laws with ISDS threats: Vermilion vs France, <<http://10isdstories.org/cases/case5/>>.
- 46 Orbis database, Dutch subsidiaries with shareholders located in Canada, owning together between 0% and 100%, laatst bekeken op 26 augustus 2019.
- 47 United Nations Commission on International Trade Law, Shareholder claims and reflective loss, Note by the Secretariat, A/CN.9/WG.III/WP.170, 9 augustus 2019, <<https://undocs.org/en/A/CN.9/WG.III/WP.170>>; J. Arato, K. Claussen, J. Lee & G. Zarra, Reforming Shareholder Claims in ISDS, *Academic Forum on ISDS Concept Paper 2019/9*, 17 september 2019, <<https://www.jus.uio.no/pluricourts/english/projects/leginvest/academic-forum/papers/papers/arato-reforming-shareholder-claims-isds-af-9-2019.pdf>>.
- 48 CETA Artikel 8.1.
- 49 *Ping An Life Insurance Company of China, Limited and Ping An Insurance (Group) Company of China, Limited v. Kingdom of Belgium*, ICSID Case No. ARB/12/29.
- 50 J. Zhang, "First ICSID case brought by Chinese mainland investors dismissed on jurisdictional grounds", IISD Investment Treaty News, 26 november 2015, <<https://www.iisd.org/itn/2015/11/26/first-icsid-case-brought-by-chinese-mainland-investors-dismissed-on-jurisdictional-grounds-ping-an-life-insurance-company-china-limited-ping-an-insurance-group-company-china-limited-v-kingdom-belgium/>>.
- 51 A. Homolova, F. Mulder & E. Schram, "Grote David tegen kleine Goliath. ISDS. Investeerders dagen overheden", De Groene Amsterdammer, 25 november 2015, <<https://www.groene.nl/artikel/grote-david-tegen-kleine-goliath>>.
- 52 CETA Artikel 8.1.
- 53 Orbis, Dutch subsidiaries with ultimate owners located in Canada, minimum path of 25.01%, laatst bekeken op 7 augustus 2019.
- 54 <<https://www.onex.com/about-onex>>.
- 55 Financieel Dagblad, "Grote spellers in de kinderopvang fuseren onder vleugels van Canadese investeerder", 4 april 2019, <<https://fd.nl/ondernemen/1295960/grote-spelers-in-de-kinderopvang-fuseren-onder-vleugels-van-canadese-investeerder>>.
- 56 <<https://www.kinderopvangtotaal.nl/bmk-de-kinderopvang-is-beter-af-zonder-private-equityfondsen/>>.
- 57 PvdA, "Geen sprinkhaankapitalisten in de kinderopvang", 13 december 2018, <<https://www.pvda.nl/nieuws/geen-sprinkhaankapitalisten-in-de-kinderopvang/>>.
- 58 Trouw, "SP, GroenLinks en PvdA: verbied winstuitkering uit kinderopvang", 20 juni 2019, <<https://www.trouw.nl/nieuws/sp-groenlinks-en-pvda-verbied-winstuitkering-uit-kinderopvang~b0ed95e4/>>.
- 59 <<https://en.vermilionenergy.nl/our-operations/wells-facilities-pipelines.cfm>>.
- 60 <<https://www.vermilionenergy.com/our-operations/europe/netherlands.cfm>>.
- 61 RTLZ, "Strafrechtelijk onderzoek naar gaswinning Vermilion uit kleine velden", 12 juli 2019, <<https://www.rtlz.nl/beurs/bedrijven/artikel/4778241/om-strafrechtelijk-onderzoek-bedrijf-gaswinning-kleine-velden>>.
- 62 FOEE, FOEI, TNI en CEO, Blocking climate change laws with ISDS threats: Vermilion vs France, <<http://10isdstories.org/cases/case5/>>.
- 63 Financieel Dagblad, "Brookfield neemt Oaktree over en stoot Blackstone van de troon", 13 maart 2019, <<https://fd.nl/beurs/1293108/brookfield-neemt-oaktree-over-en-stoot-blackstone-van-de-troon>>.
- 64 Forbes, "The World's Largest Real Estate Companies 2019: Brookfield On Top", 15 mei 2019, <<https://www.forbes.com/sites/samanthaharf/2019/05/15/worlds-largest-real-estate-companies-2019/#15a5c2c1288a>>.
- 65 <<https://www.brookfield.com/>>
- 66 De Telegraaf, "Wie is KPN-belager Brookfield?", 1 februari 2019, <<https://www.telegraaf.nl/financieel/3093046/wie-is-kpn-belager-brookfield>>.
- 67 <<https://bbu.brookfield.com/press-releases/2018/01-05-2018-070109485>>.
- 68 Financieel Dagblad, "Canadese investeerder zint op overname KPN", 31 januari 2019, <<https://fd.nl/beurs/1287674/kpn-7-hoger-op-overnamemegerucht#>>.
- 69 IC Netherlands, Persbericht: Meer woningen voor studenten en starters dankzij kapitaalinjectie, 31 mei 2018, <<https://www.ic-netherlands.com/news/persbericht-meer-woningen-voor-studenten-en-starters-dankzij-kapitaalinjectie>>.
- 70 Milieudefensie, FNV en Handel Anders, Lokale zaken in het geding door CETA, 18 september 2019, <<https://milieudefensie.nl/actueel/lokale-zaken-in-het-geding-door-ceta-1/@download/file/1969-OPM-CETA%20rapport%2007screen.pdf>>.
- 71 C. Hochstenbach, R. Fernandez, J. Bosma, M. Aalbers, Beleggers slaan hun slag op de woningmarkt, Social Vraagstukken, 1 oktober 2018, <<https://www.socialevraagstukken.nl/beleggers-slaan-hun-slag-op-de-woningmarkt/>>.

Colofon

Auteur: Bart-Jaap Verbeek
Met input van: Freek Bersch (Milieudefensie),
Vincent Kiezebrink (SOMO), Roeline Knottnerus
Layout: Frans Schupp
Photo: Banter Snaps, Unsplash

Stichting Onderzoek Multinationale Ondernemingen
Centre for Research on Multinational Corporations

Sarphatistraat 30
1018 GL Amsterdam, The Netherlands
T: +31 (0)20 639 12 91 – F: +31 (0)20 639 13 21
info@somo.nl – www.somo.nl

Stichting Onderzoek Multinationale Ondernemingen (SOMO) is een onafhankelijke not-for-profit onderzoeks- en netwerkorganisatie. SOMO richt zich op duurzame ontwikkeling, zowel sociaal, ecologisch als economisch. Sinds 1973 onderzoekt SOMO multinationale ondernemingen en de gevolgen van hun activiteiten voor mens en milieu wereldwijd.

Deze publicatie is mede mogelijk gemaakt met financiering van het Ministerie van Buitenlandse Zaken en Open Society Foundation. De inhoud van de publicatie is de volledige verantwoordelijkheid van SOMO en Milieudefensie en reflecteert niet noodzakelijkerwijs de positie van deze financiers.

www.milieudefensie.nl

Milieudefensie werkt aan een duurzaam en eerlijk Nederland. Dat doen we al bijna 50 jaar met succes. Met onze campagnes werken we aan het grootste probleem van nu, klimaatverandering. Als onafhankelijke milieuorganisatie zijn we bondgenoot van iedereen die daaraan wil bijdragen. Samen zorgen we dat overheden en bedrijven veranderen.

